

شناختی از کتابخانه الکترونیک

نویسندگان: علی بیرانوند* و هادی ترحمی**

* عضو علمی دانشگاه پیام نور مرکز جهرم biranvand@gmail.com
** دانشجوی کارشناسی کتابداری دانشگاه پیام نور مرکز جهرم

چکیده

افزونی اطلاعات در تمام زمینه ها، افزایش مواد و منابع چاپی از یک طرف، کمبود فضای کتابخانه ها برای نگهداری منابع چاپی و رایانه مدار شدن افراد از طرف دیگر باعث شده تا منابع الکترونیکی به صورت جایگزین مناسبی برای منابع چاپی ظاهر شوند. در این مقاله، ضمن ارائه تعارف و تاریخچه مختصر از کتابخانه های الکترونیکی، معایب و مزایای آن مورد بررسی قرار می گیرد و عوامل ایجاد توسعه آنها مورد اشاره قرار گرفته است.

کلید واژه ها

کتابخانه الکترونیکی، ویژگیها، اهداف، مشکلات، تحول و توسعه

مقدمه

کتابخانه در طول سیر تاریخی خود به سوی مراحل تکاملی در حرکت است. امروزه فن آوری اطلاعات بر اطلاع رسانی احاطه دارد و هم اکنون ما شاهد تحولات و تغییرات اساسی در خدمات کتابخانه، روشهای ارائه اطلاعات و کاربرد فن آوری اطلاعات در جامعه هستیم. از جمله تأکید بیشتر بر نیاز استفاده کنندگان و دسترسی مستقیم آنها به اطلاعات الکترونیکی که شامل مواد و خدمات الکترونیکی برای ذخیره، بازیابی و ارائه اطلاعات در قالب لوح های فشرده یا دستیابی از طریق اینترنت و... است (نعیمی، ۱۳۸۶، ۳۰۱).

در واقع تغییر و دگرگونی در کتابخانه ها باعث شکل گیری کتابخانه های الکترونیکی (استفاده از شبکه های گسترده از رایانه برای ذخیره و بازیابی اطلاعات (نعیمی، ۱۳۸۶، ۲) و تقسیم آن به شاخه های مختلف و جزئی تر شده و طی یک فرایند رو به رشد ادامه پیدا خواهد کرد. (جانت ۱۳۸۳، ۲۰۱) به این منظور مدیران ضمن بکارگیری ساختارهای نوین در مدیریت و آموزش در تمام سطوح برای کارکنان و مراجعه کنندگان در هر زمانی بامشارکت آنها تغییرات لازم در سازماندهی، ساختار و... را انجام دهند. (لیندا ارنلندسدت ۱۳۸۳، ۲۰۲) و کتابخانه الکترونیکی را در جهت دسترسی به اهداف که همان تخصصی شدن و ارائه اطلاعات به نحو مطلوب است، پاری رسانند.

کتابخانه الکترونیکی

کتابخانه الکترونیکی کتابخانه ای است که شامل مواد و خدمات الکترونیکی است. مواد الکترونیکی می تواند تمام مواد دیجیتالی را شامل شود (مثل مجله الکترونیکی "کتاب الکترونیکی و...") همچنین اشکال مختلف آنالوگ ها را که جهت استفاده از آنها نیاز به الکترونیته است نیز شامل می شود. عبارت کتابخانه الکترونیکی به طور ضمنی بدان مفهوم است که فرایندهای اصلی کتابخانه به طور اساسی باید دارای ماهیت الکترونیکی شوند بدیهی است مهمترین شیوه تحقق این امر استفاده گسترده از رایانه برای دسترس پذیر کردن خدماتی چون نمایه درون خطی، امکانات کاوش و بازیابی متن کامل، بایگانی خودکار سوابق و تصمیم گیری مبتنی بر رایانه است. یک شاخص مهم کتابخانه الکترونیکی حرکت آگاهانه به سوی استفاده گسترده از رسانه های الکترونیکی برای ذخیره، بازیابی و ارائه اطلاعات است و به معنای آن است که کتابخانه های الکترونیکی اطلاعات بیشتری را به شکل الکترونیکی یعنی در قالب لوح های فشرده یا دستیابی از طریق اینترنت فراهم آورند. استفاده شبکه ای از پایگاه های لوح فشرده از ویژگی های اصلی کتابخانه های الکترونیکی است. اگر چه در این کتابخانه ها از رسانه های الکترونیکی استفاده گسترده ای می شود اما کتاب های متعارف نیز در کنار انتشارات الکترونیکی حضور خواهد داشت. به همین ترتیب کتابداران کتابخانه های الکترونیکی نیز کمک قابل ملاحظه ای در مورد موضوعات کتابخانه ای می کنند در عین حال برخی از درخواست های روزمره ای که کتابداران به آنها رسیدگی می کنند خودکار می شود و به وسیله رایانه پاسخ داده می شود (نعیمی، ۱۳۸۶، ۲).

سیر تحول کتابخانه های الکترونیک

کتابخانه در طول تاریخ مراحل تکاملی و تحولات زیادی را پشت سر گذاشته است. کتابخانه به لحاظ سنتی مخزنی از اطلاعات و محلی که جویندگان اطلاعات به آنجا مراجعه می کنند. حجم انبوه اطلاعات و انتشارات و به تبع آن کمبود فضای کتابخانه ها و مراکز اسناد "همچنین نقش رایانه در صنعت نشر سبب بروز انقلابی در این صنعت شد. اطلاع رسانی و متخصصان فن آوری اطلاعات به فکر کوچک کردن محملهای اطلاعاتی افتادند. حاصل این حرکت دسترسی به تولید نرم افزارهای کتابخانه ای بانک های اطلاعاتی "مخابرات و ارتباطات راه دور و پیدایش اینترنت و به وجود آمدن

امکانات انتقال اطلاعات بوده است. (نعیمی، ۱۳۸۶، ۱) که رفته رفته کتابخانه های سنتی به " کتابخانه های الکترونیکی " تغییر شکل داده اند. مفهوم اصلی کتابخانه الکترونیک بیشتر در نیمه دوم قرن بیستم و مخصوصاً در چند سال اخیر است که مفهوم واقعی کتابخانه های الکترونیک ظاهر شده اند. اکثر تحلیلها بیانگر تغییر اساسی این فرم به یک فرم جدید تهیه اطلاعات هستند. در سال ۱۹۴۵ و انوار بوش از تواناییهای صحبت کرد که تکنولوژی جهت ذخیره " باز یابی و دستکاری اطلاعات در اختیار دانشمندان قرار میدهد. امروزه انواع گوناگونی از کتابخانه های الکترونیک وجود داشته و طی یک فرایند رو به رشد ادامه پیدا خواهد کرد. به طور واضح اگر کتابخانه های مدرن نقش محوری خود را ایفا کنند اینها به عنوان یک پدیده الکترونیک ناب به کاربر ارائه می شود. این در حالی است که کتابخانه ها نقش واقعی خود را از طریق بهره برداری از منابع کتابخانه سنتی تحت پوشش ظاهر مجازی ایفا می کند (جاینت ۱۳۸۳، ۱) .

ویژگی های کتابخانه الکترونیک

- ۱- منابع کتابخانه الکترونیک شامل منابع چاپی و غیر چاپی از قبیل فیلم، میکرو فیلم، میکروفیش، انواع لوح های فشرده و منابع اینترنتی است.
- ۲- در کتابخانه های الکترونیک کاربر می تواند به محل کتابخانه مراجعه کند و از خدمات و منابع آن چه به شکل چاپی و چه غیر چاپی استفاده کند.
- ۳- کتابخانه الکترونیک درست مانند کتابخانه سنتی و خودکار دارای ساختمان، تجهیزات، مکان و منابع فیزیکی و به همان روش اداره می شوند.
- ۴- در کتابخانه الکترونیک کنابدار همان نقش واسط میان کاربران و منابع اطلاعاتی را دارد.
- ۵- کتابخانه الکترونیک کتابخانه ای است که نه تنها دستیابی به منابع مجموعه خود را فراهم می آورد بلکه دستیابی به منابع دیگر مجموعه ها را نیز ممکن می سازد.
- ۶- انواع کتابخانه های دیجیتال، مجازی و... از چندین کتابخانه الکترونیک تشکیل میشوند.
- ۷- استفاده از ارتباطات شبکه ای و دیجیتالی در کتابخانه الکترونیک نوپاست و معمولاً باز یابی اطلاعات در آن از طریق شبکه محلی است.
- ۸- کتابخانه های الکترونیک یک گام فراتر از کتابخانه های خودکار است. (نعیمی ۱۳۸۶، ۹۰۴)

اهداف کتابخانه الکترونیک

از جمله اهدافی که کتابخانه الکترونیک دنبال می کند عبارت هستند از (نعیمی، ۱، ۱۳۸۶):

- ۱- قرار دادن حجم بالای اطلاعات در کمترین زمان
- ۲- صرفه جویی در فضای کتابخانه و مراکز اسناد
- ۳- استفاده سریع و آسان از اطلاعات
- ۴- صرفه جویی در هزینه
- ۵- امکان انتقال و امانت بین کتابخانه ای
- ۶- دسترسی به اطلاعات در هر زمان و مکان
- ۷- توسعه و دستیابی به شیوه های جدید ذخیره و باز یابی اطلاعات

مشکلات کتابخانه الکترونیک

برای استفاده از منابع اطلاعاتی موجود در کتابخانه ها وجود ارتباط اینترنتی لازم است و اگر امکان دسترسی به اینترنت هم وجود داشته باشد داشتن مهارت جستجو و باز یابی اطلاعات به صورت مؤثر هم لازم است. بسیاری از فراگیران فاقد مهارت های لازم برای جست و جوی اطلاعات مورد نظر هستند. در اینجا نقش کتابداران ، کتابخانه ها شفاف می شود که در آن با هدایت و مشاوره اطلاعاتی به فراگیران در به دست آوردن و استفاده از منابع اطلاعاتی مورد نیاز خود یاری می رسانند. گاهی دسترسی به منابع اطلاعاتی کتابخانه با موانع مالی مواجه می شوند و باید در برابر دریافت اطلاعات هزینه ای را پرداخت کرد. مسئله دیگر امنیت اطلاعات موجود در این کتابخانه ها است. حفاظت از منابع اطلاعاتی موجود و تعریف سطوح دسترسی و تأمین امنیت این منابع، از جمله مواردی است که باید آنها را در نظر گرفت (نعیمی ۱۳۸۶، ۵) .

ویژگی ها و تغییراتی که باعث تحول کتابخانه الکترونیک می شوند عبارت هستند از (نعیمی ۲، ۱۳۸۶):
استاندارد کردن داده ها - دسترسی به فایل های از راه دور - ایجاد ارتباط و ترکیب فایلها - دسترسی به فایل های مختلف و متعدد از یک پایانه - استفاده تعاونی روز افزون از فایل های مشترک - عدم تداوم فایل های کم و بیش تکراری محلی و متعدد - توانایی بیشتر در استفاده از فایل های رایانه ای و کار با فایلها - افزایش آسیب پذیری در برابر شکست های فن آوران، جهت گسترش کتابخانه ای با اسناد الکترونیک نیاز به اصولی در کتابداری که با اصول موجود متفاوت باشد نیست، بلکه مانند کاغذ و میکروفیلم ها، پیروی از استانداردها برای پیشرفت مهم است. اسناد الکترونیک باید به شکل استاندارد باشند و برای فهرست نویسی آنها نیز استانداردهایی مورد نیاز است و برای انتقال اسناد الکترونیک به قالب های ارتباطی نیاز داریم. بنابراین مفهوم یک کتابخانه الکترونیک به زیر ساختی پر هزینه و اساسی از ظرفیت محاسباتی، ذخیره سازی داده ها و ارتباطات راه دور نیازمند است که به نوبه خود استفاده موفقیت آمیز آن به تخصص و خبرگی احتیاج دارد.

توسعه کتابخانه الکترونیک

تغییر و تحول در کتابخانه های الکترونیک وجود داشته و طی یک فرایند رو به رشد ادامه پیدا خواهد کرد مسلماً یک کتابخانه الکترونیک چیزی فراتر از یک وسیله ارائه مطالب است. تغییرات ظاهری و سازمانی ما را تحت تأثیر قرار میدهند. به هر حال دلایل مختلفی وجود دارد که به کتابخانه الکترونیک به عنوان یک پدیده مستقل نگاه می کنند (جاینت ۱۳۸۳، ۲۰۱).

انتقال ساده فعالیت ها و وظایف جاری کتابخانه ها به صورت اطلاعات الکترونیکی یا دیجیتالی، نیازهای مراجعان به کتابخانه را برطرف نخواهد کرد. و در آینده هم آن را تضمین نخواهد کرد. اما ساده انگاشتن وظایف کتابخانه ها، ممکن نیست. آنها در حکم حقیقتی برای یک شعبه پیشرفته کتابخانه عمومی هستند. نیروهای بیرونی همانند فناوری، وضعیت مالی و اقتصادی، کتابخانه ها را تحت تأثیر قرار داده اند. ما باید مهارت‌هایمان را برای پیشرفت و موقعیت و وضعیت جدید باز تغییر دهیم. این تغییر مهارت ها شامل موارد زیر می‌شوند:

- تغییرات در مدیریت کتابخانه

مدیران باید ساختارهای نوین را در مدیریت خود به کار ببندند. تغییر مدیریت نیازمند ارتباطات مناسب در تمام سطوح، مشارکت کارکنان و تربیت و آموزش آنان است. لازم است کتابدارانی که می‌خواهند مدیریت آگاهانه ای را داشته باشند و تغییرات لازم را صورت دهند، به کارکنان خودشان کمک کنند تا جریان تغییر را درک کنند و بدانند که چگونه می‌توانند به گونه ای مثبت مشارکت داشته باشند. ایجاد یک چهارچوب کلی نشان می‌دهد که تغییرات مورد نظر، تحولاتی طبیعی از عملکردهای جاری است، ارزیابی سازمان برای انجام و تکمیل تغییرات پیشنهادی، نظریات فنی و نیز جو مخصوص به خود را دارد (ارلند سدی تر ۱۳۸۲، ۱ و ۲).

- تغییر ساختار کتابخانه

به جای سازماندهی افراد حول این محور که کتابداران چگونه باید کارهایشان را انجام دهند، کتابداران باید کار سازماندهی را در مورد مراجعان انجام دهند و اینکه آنها چگونه کارشان را انجام می‌دهند. آنها باید سلسله مراتب را تقلیل دهند، سطح بندی سازمانی را پائین تر بیاورند، و به منظور ایجاد علاقه مندی بیشتر برای تغییرات مورد نیاز و فرصت‌ها و توسعه های تازه، افزونگی را بزدایند. سازمانها باید انعطاف پذیرتر، خلاق تر و پریارتر باشند. کتابخانه ها هم باید با کیفیت بالاتری نسبت به قبل عمل کنند. کتابداران هم باید برای به وجود آوردن استحکام و پایداری، باید بر نیازها و منافع خود و نیز اعمال نظارت، فائق آیند (همان، ۲).

- آموزش «مدیران، کارکنان، مراجعه کنندگان»

ما به آموزش جهت افزودن به دانش، فهم، مهارتها و گرایش‌هایمان نیازمندیم. برای هر نوع استفاده مؤثر از منابع انسانی، کتابخانه متحول و دگرگون شده، باید بر یادگیری مداوم و مستمر تأکید کند و بروی منابع به گونه ای برابر سرمایه گذاریهای لازم را صورت دهد. "کارمندان باید فرصتهای زیادی را برای پیشرفت و آموزش در اختیار داشته باشند... همچنانکه در پاسخ به نیاز مراجعه کنند، کار تغییر می‌کند و به طور مداوم جریانها رو به پیشرفت می‌گذارند. کارمندان کتابخانه هم باید برای برعهده گرفتن وظایف جدید یا موقعیت های تازه که وجود نداشته، آمادگی کسب کنند. این آمادگی باید تغییرات را پیش بینی کند و در نظر بگیرد، نه اینکه پس از به وجود آمدن تغییرات اعمال شود. همه مازمانی که کاری را شروع می‌کنیم، به آموزش نیاز داریم، ولی این را باید در نظر داشت که آموزش، مقوله است که هرگز نباید به پایان برسد (Byerly, 1990, 40)."

مراجعه کنندگان، خود نیز بعضی مهارتهای قابل انتقال را توسعه داده و به کتابخانه الکترونیکی می‌آورند. مانند سرویسهای سرگرمی و جزئی اینترنت «و نیاز آموزش مهارتهای مربوط به مدیریت اطلاعات همچنان وجود خواهد داشت. اگر کتابخانه الکترونیکی در مقابل گروه های جدید، متنوع و گسترده مراجعان قرار گیرد به جای اینکه بخواهیم بر طبق جدول زمانبندی شده خود عمل کنیم، ما نیاز داریم که طبقه بندی دوره خود را گسترده کنیم. این روند گسترده آموزش در کتابخانه الکترونیکی، حرکت مهمی نیز در رابطه با متمرکز ساختن و کنترل کردن روند آموزش مهارتهای اطلاعات به وجود می‌آورد (جاینت ۱۳۸۲، ص ۷).

نتیجه گیری

تغییر و تحول در کتابخانه های الکترونیکی وجود داشته و شاخه های گوناگونی از کتابخانه های الکترونیکی به وجود آمده است و باعث پیشرفتهای زیادی در سازماندهی و ساختار کتابخانه ها شده است و این روند ادامه دارد. با پیشرفت فن آوری اطلاعات، کتابخانه های الکترونیک باید تغییرات و اصلاحاتی در مدیریت، ساختار و سازماندهی خود انجام دهند. از طریق آموزش دادن مدیران، کارکنان و مراجعه کنندگان با از بین بردن موانع و مشکلات، کتابخانه الکترونیکی را به سوی تخصصی شدن، توسعه و تحولات هر چه بیشتر، به گونه ای سریع و ناگهانی حرفه‌ای شدن هدایت کنند. استفاده از موتورهای جستجو «اینترنت» و نرم افزارهای پیشرفته کتابخانه به افزایش علایق مطالعاتی در زمینه کتابداری و اطلاع رسانی در جامعه خواهد انجامید.

فهرست منابع

- باکلند، مایکل ۱۳۷۹. "کتابخانه های آینده. ترجمه پرتو، بابک. تهران: نشر کتابدار.
- ارلند سدی تر، لیندا. ۱۳۸۲. "کتابهای الکترونیکی در کتابخانه ها. ترجمه اصنافی، امیر رضا. مجله الکترونیکی نما: ۴(۳). http://www.irandoc.ac.ir/data/e_j/vol2/ebook.htm
- جاینت، نیک و لاول دریک. ۱۳۸۲. "کتابخانه های الکترونیک: یک مرور". صباغی نژاد، زیور. مجله الکترونیکی نما: ۳(۳). http://www.irandoc.ac.ir/data/e_j/vol3/electronic_library.htm
- حسن زاده، محمد. ۱۳۸۲. "فرایند کار یک کتابخانه مجازی (ساختار، محتوی، شیوه عمل و مدیریت)". کتابداری و اطلاع رسانی، ۶(۱): ۱۱-۲۲.
- داوودیان، فرشته. ۱۳۸۲. تحول خدمات اطلاع رسانی در کتابخانه ها. پیام کتابخانه، ۱۳(۱ و ۲): ۵-۱۶.
- عاصمی، عاصفه. ۱۳۸۶. کتابخانه الکترونیکی، دیجیتالی، مجازی (تفاوت و شباهت ها). نما: ۷(۳).

http://www.irandoc.ac.ir/Data/E_J/vol7/naeemi_2_abs.htm

نعیمی، شیلا، ۱۳۸۶. معرفی استناداری Z39.50. مجله الکترونیکی نما: ۱ (V).

http://www.irandoc.ac.ir/data/E_J/vol7/naeemi.pdf

Byerly, greg. 1990. introducing staff to change : high technology can be frightening without proper training. computers in libraries, Dec. p. 39-40